

Ilieva, Kornelija

Частиците "да" и "не" в ролята на актуализатори : (върху български езиков материал)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1980, vol. 29, iss. A28, pp. 145-148

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100833>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

КОРНЕЛИЯ ИЛИЕВА (СОФИЯ)

ЧАСТИЦИТЕ „ДА“ И „НЕ“ В РОЛЯТА НА АКТУАЛИЗАТОРИ (върху български езиков материал)¹

I

Предмет на съобщението е значението и употребата на частиците ДА и НЕ, анализирани в светлината на теорията за актуалното членение на изречението. Тук няма да обсъждаме същността на теорията за актуалното членение на изречението, намерила място в изследванията на редица учени като В. Матезиус, К. Бост, Св. Иванчев, Г. Цихун и др. Ще се опитаме само да установим дали частиците ДА и НЕ могат да изпълняват актуализираща роля, при което ще използваме двата термина: „дадено“ в смисъл на експозиция, тема, известно, основа и „ново“ в смисъл на кулминация, рема, ядка, ядро, както и някои основни и общоизветни понятия от математическата логика, без да ги тълкуваме специално.

II

Нека анализираме съобщението „Аз отивам в болницата“, което означаваме с „I“ и неговата отрицателна трансформация „Аз не отивам в болницата“, която бележим с „ $\neg I$ “ (не — I), като предварително поставим следните условия:

1. В съобщението „ $\neg I$ “ частицата НЕ само отрича извършването на споменатото действие, но в никой случай не обуслави неистинността на цялото изказване.

2. Новото определя стойността на даденото, т. к. носи информация за неговата истинност или неистинност.

При анализа ще използваме метода на въпросите.

I. Към съобщението „I“ могат да се зададат следните въпроси:

1. Истина ли е, че ти отиваш в болницата?
2. Не е ли истина, че ти отиваш в болницата?
3. Лъжа ли е, че ти отиваш в болницата?

¹ Експлицитният актуализатор е средство за актуализация, което има положителен формален израз (вж. 1).

4. Не е ли лъжа, че ти отиваш в болницата?

Тук възможните отговори са:

А. Истина е, че аз отивам в болницата.

Б. Не е истина, че аз отивам в болницата.

В. Лъжа е, че аз отивам в болницата.

Г. Не е лъжа, че аз отивам в болницата.

Необходимо е да се подчертае, че вариантите с ДА като отговор на въпросите 2 и 4 са вероятни в езиковата практика, въпреки че са неправилни от строго логическо гледище.

Да разгледаме последователно изброените въпроси и техните отговори:

1. Въпрос 1 може да получи като отговор вариантите А и Б. В единия случай новото е „истина е“, т. е. ДА, което означаваме с $P = 1$; във втория — „не е истина“, т. е. НЕ, което бележим с $\neg P = 0$. Според условие 2, ако $P = 1$, то и $I = 1$, ако $\neg P = 0$, то и $I = 0$. Въз основа на това можем да запишем отговорът ДА с конюнкция,² а отговора НЕ с дизюнкция:³

$$\begin{array}{ll} \text{ДА} & P \wedge I = 1 \\ \text{НЕ} & \neg P \vee I = 0 \end{array} \quad (1)$$

Записите от (1) показват, че частиците са еднозначни и могат да изпълняват ролята на актуализатори.

2. Въпросът 2 може да получи следните варианти отговори: 1. ДА (истина е); 2. ДА (не е истина); 3. НЕ (не е истина). Във варианта 1 новото има стойност $P = 1$, във втория и третия вариант неговата стойност е $\neg P = 0$. Отговорът от вариант 1 можем отново да представим чрез конюнкция, а от вариантите 2 и 3 — чрез дизюнкция, т. к. поради нулевата си стойност, т. е. неистинност, значенията на ДА и НЕ са еквивалентни. И така ДА само потвърждава неистинността на изказването във втория вариант. Анализът показва, че при отговор на отрицателен въпрос частицата ДА не е еднозначна и второто ѝ значение е еквивалентно със значението на НЕ. По тази причина в дадения случай ДА не може да изпълнява ролята на актуализатор. Функцията на актуализатор изпълнява само частицата НЕ. Накратко:

$$\begin{array}{ll} \text{ДА} & P \wedge I = 1 \\ & \neg P \vee I = 0 \\ \text{НЕ} & \neg P \vee I = 0 \end{array} \quad (2)$$

3. При отговора на въпроса 3, в единия вариант новото е изразено чрез фразата: „лъжа е“ (ДА), а в другия — чрез фразата „не е лъжа“ (НЕ). В първия случай $\neg P = 0$, а във втория по закона за двойното отрицание $\neg \neg P$ е еквивалентно на $P = 1$, респективно при ДА имаме дизюнкция, при НЕ — конюнкция, т. е. частицата ДА изпълнява ролята на актуализатор за неистинност, а частицата НЕ на актуализатор за истинност:

$$\begin{array}{ll} \text{ДА} & \neg P \vee I = 0 \\ \text{НЕ} & P \wedge I = 1 \end{array} \quad (3)$$

² Конюнкцията е вярна, когато всяко от съставлящите я изказвания е вярно (вж. 4).

³ Дизюнкцията не е вярна, когато всяко от съставлящите я не е вярно (вж. 4).

Както личи от (3), ДА действително изпълнява функцията на актуализатор за неистинност, а НЕ — на актуализатор за истинност.

4. В отговора на въпроса 4 новото може да се изкаже в три варианта: 1. ДА (лъжа е), т. е. $\neg P = 0$. 2. ДА (не е лъжа), т. е. $\neg\neg P = 1$. 3. НЕ (не е лъжа), т. е. $\neg\neg P = 1$. Според условие 2, в първия вариант новото придава на даденото нулева стойност, а във втория и третия — положителна. Съответно, в първия случай новото и даденото се намират в отношение на дизюнкция, а във втория и третия — на конюнкция, понеже по закона за двойното отрицание $\neg\neg P$ е равносилно на $P = 1$. Тук отново се срещаме с нееднозначността на ДА (второто от неговите значения е еквивалентно на НЕ), поради което ДА не може да изпълнява функцията на актуализатор. Накратко:

$$\begin{array}{ll} \text{ДА} & \neg P \vee I = 0 \\ & P \wedge I = 1 \\ \text{НЕ} & P \wedge I = 1 \end{array} \quad (4)$$

II. Към отрицателната трансформация „Аз не отивам в болницата“, която означихме с $\neg I$, могат да се зададат въпроси от следния тип:

5. Истина ли е, че ти не отиваш в болницата?
6. Не е ли истина, че ти не отиваш в болницата?
7. Лъжа ли е, че ти не отиваш в болницата?
8. Не е ли лъжа, че ти не отиваш в болницата?

Вероятните отговори са:

- Д. Истина е, че аз не отивам в болницата.
- Е. Не е истина, че аз не отивам в болницата.
- Ж. Лъжа е, че аз не отивам в болницата.
- З. Не е лъжа, че аз не отивам в болницата.

Да преминем към техния последователен анализ:

1. Вариантът ДА, като отговор на въпроса 5, можем да представим чрез конюнкцията $P \wedge \neg I$, където новото е изразено с $P = 1$ и утвърждава истинността на даденото $\neg I$. Вариантът НЕ в отговор на същия въпрос можем да запишем чрез дизюнкцията $\neg P \vee \neg I$, където новото, изразено с $\neg P = 0$, отрича истинността на даденото $\neg I$:

$$\begin{array}{ll} \text{ДА} & P \wedge \neg I = 1 \\ \text{НЕ} & \neg P \vee \neg I = 0 \end{array} \quad (5)$$

В този и всички подобни случаи от дизюнкцията $\neg P \vee \neg I = 0$, съгласно закона за противоречието, следва конюнкцията $P \wedge I = 1$.

2. На въпроса 6 могат да се дадат следните варианти отговори: 1. ДА (истина е), т. е. $P = 1$. 2. ДА (не е истина) и 3. НЕ (не е истина), т. е. $\neg P = 0$. В първия случай имаме конюнкцията, а във втория и третия дизюнкцията от (5).

Частичата ДА и тук е нееднозначна и не може да играе ролята на актуализатор:

$$\begin{array}{ll} \text{ДА} & P \wedge \neg I = 1 \\ & \neg P \vee \neg I = 0 \\ \text{НЕ} & \neg P \vee \neg I = 0 \end{array} \quad (6)$$

3. Въпросът 7 в случая ДА получава в отговор дизюнкцията $\neg P \vee \neg I$. При отговор НЕ новото може да се запише с $\neg \neg P$, което по закона за двойното отрицание е равносилно на $P = 1$. Фактически P утвърждава истинността на $\neg I$, поради което новото и даденото се намират в отношение на конюнкция. Подобно на (3) ДА е актуализатор за неистинност, а НЕ — актуализатор за истинност.

$$\begin{array}{ll} \text{ДА} & \neg P \vee \neg I = 0 \\ \text{НЕ} & P \wedge \neg I = 1 \end{array} \quad (7)$$

4. Отговорите на въпроса 8 могат да имат следните варианти: 1. ДА (лъжа е), където стойността на новото е $\neg P = 0$. 2. ДА (не е лъжа) и 3. НЕ (не е лъжа), където по закона за двойното отрицание стойността на новото е $\neg \neg P$ — еквивалентно на $P = 1$. В първия вариант се отрича истинността на даденото, а във втория и третия — неговата неистинност. Частицата ДА пак е нееднозначна и не може да изпълнява ролята на актуализатор:

$$\begin{array}{ll} \text{ДА} & \neg P \vee \neg I = 0 \\ & P \wedge \neg I = 1 \\ \text{НЕ} & P \wedge \neg I = 1 \end{array} \quad (8)$$

III

Резултатите от анализа са обобщени в приведената по-долу таблица. С „не-А“ са регистрирани случаите, в които частицата ДА не може да изпълнява ролята на актуализатор, поради своята нееднозначност:

	1	2	3	4	5	6	7	8
ДА	1	не-А	0	не-А	1	не-А	0	не-А
НЕ	0	0	1	1	0	0	1	1

Таблицата позволява да се направят следните заключения:

1. Всяка от частиците ДА и НЕ може да функционира и като актуализатор за истинност, и като актуализатор за неистинност.
2. При експлицитно изразено НЕ във въпроса, частицата ДА не може да функционира като актуализатор, поради своята нееднозначност.
3. Не се наблюдават случаи, в които частицата НЕ е нееднозначна и не може да изпълнява функцията на актуализатор.
4. Независимо от общоприетото схващане, че ДА е утвърдителна частица, а НЕ — отрицателна, актуализиращата функция на двете частици се мени в зависимост от контекста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова, О. С., *Словарь лингвистических терминов*, М. 1966.
2. Иванчев, Св., *Проблеми на актуалното членение на изречението*, „Славянска филология“, т. X, С. 1968, 39—55.
3. Колшанский, Г. В., *Логика и структура языка*, М. 1965, 153—155.
4. Мошенский, В. А., *Лекции по математической логике*, Минск, 1973.